

“KONSEPT” TUSHUNCHASINI O’RGANISHDAGI YONDASHUVLAR

Jo’rayeva Nilufar Sobirjon qizi

Termiz davlat pedagogika instituti Xorijiy tillar nazariyasi va metodikasi
kafedrası o’qituvchisi

E-mail: njorayeva461@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada konsepsiya hamda “konsept” tushunchasini bir qancha sohalarida o’rganilishi, shu bilan birga sohalar o’rtasidagi uzviy bog’liqlik haqida so’z boradi. Ma’lum bo’lishicha, “konsept” tushunchasi tilshunoslikning kategoriyalaridan biri bo’lib, u nafaqat kognitiv tilshunoslikda balkim lingvokulturologiyada muhim tadqiqot obyekti sanaladi.

Kalit so’zlar: konsept, kognitiv tilshunoslik, lingvokulturologiya, psixolingvistika.

ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ КОНЦЕПТА

Жураева Нилуфар Собиржон кизи

Преподаватель кафедры теории и методики изучения иностранных
языков Термезского государственного педагогического института

E-mail: njorayeva461@gmail.com

Аннотация. В этой статье рассматривается концепция, а также изучение понятия “концепция” в нескольких областях, а также тесная связь между областями. Как оказалось, понятие “концепция” - одна из категорий языкознания, являющаяся важным объектом исследования не только в когнитивной лингвистике, но и в лингвокультурологии.

Ключевые слова: концепт, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, психолингвистика.

APPROACHES TO THE STUDY OF THE “CONCEPT”

Jurayeva Nilufar Sobirjon kizi

Teacher of the Department of theory and methodology of Foreign Languages

Termez State Pedagogical Institute

E-mail: njorayeva461@gmail.com

Abstract: *This article explores concept as well as the notion of “concept” in several areas, while also addressing the inextricable relationship between areas. It turns out that the concept is one of the categories of linguistics, which is considered an important object of research not only in cognitive linguistics, but also in linguoculturology.*

Keywords: *concept, cognitive linguistics, linguoculturology, psycholinguistics.*

KIRISH.

“Konsept” tushunchasi eng muhim atama sifatida boy rivojlanish tarixiga ega bo’lib, falsafa, psixologiya, matematik mantiq va madaniyatshunoslik kabi sohalar bilan uzviy bog’liq. Konsept tushunchasini aniqlashga katta ehtiyoj bor, shuning uchun ko’p sonli monografiyalar, ilmiy maqolalar va nashrlar XX-asr oxiri -XXI-asr boshlaridan yuzaga kelib boshladi. E’tibor beradigan bo’lsak, atama va uning shakllanishi hamda rivojlanishi davrida turli talqinlar paydo bo’lishi tabiiy, bu esa ushbu atamani tushunish uchun ko’plab yondashuvlarni keltirib chiqaradi. Shuni ta’kidlash kerakki, konsept atamasi hozirgi kunda eng ko’p tarqalgan atamalardan biri bo’lib, turli gumanitar fanlarda keng qo’llaniladi. Aynan shu fakt har bir fan va alohida olimlarning talqin qilishga moyilligini tushuntiradi, uni o’ziga mos ravishda o’zgartirishga harakat qiladi.

Avvalo, konsept tushunchasi nafaqat fanlararo ta’lim va bir qator fanlarda qo’llanilishi mumkin va ba’zan alohida hududlarning turli yo’nalishlarida ham o’rganilishiga e’tibor berishimiz kerak. Bundan tashqari, ular o’zaro bir-biri bilan bog’liq bo’lganligi sababli turli yondashuvlarni farqlash qiyin hamda bir tomonlama yondashuv orqali uning mohiyatini ochib berish mumkin emas.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Tilshunoslik tarixida “konsept” tushunchasining ahamiyati kam emas, shu sababli ushbu atamani turli yo’nalishlarda o’rganib ko’rishimiz zarur. Ma’lumki,

konseptsyani o'rganishda asosan ikkita yondashuv mavjud: lingvokognitiv va lingvokulturologik, hamda bunday bo'linish XX-asrning oxiridan beri dolzarbdir. "Konsept" tushunchasini kognitiv jihatdan xorijiy olimlar, jumladan, A.P.Babushkin [2], J.Lakoff [10], E.S.Kubryakova [7], Z.D.Popova [12], I.A.Sternin [12] kabilar o'rgangan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Ushbu maqola "konsept" tushunchasining turli xil sohalarda o'rganilishi haqida so'z yuritilgan bo'lib, nafaqat ushbu sohalarda uzviy bog'liklar aniqlangan. Shu bilan birga mavzuni to'liq yoritib berish uchun tahlil, taqqoslash kabi ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

Sh.Safarov konseptning "moddiylashuvi ong va til tizimi o'rtasidagi hamkorlikning mahsuli, oddiy qilib aytganda uni shakllanishining boshlang'ich nuqtasi voqelik bo'lagi (predmet) haqidagi tasavvur -obrazning yuzaga kelishidir. Bu obraz oddiy sxema yoki shakl bo'lib qolmasdan, balki mazmunli xodisadir", - deb ta'kidlaydi. [15,21-b]

E.S.Kubryakova konseptsyani "o'zaro bog'lovchi bo'g'in, fikrlash va til; inson tajribasini aks ettiruvchi ong birligi sifatida"; "ongimizning aqliy va psixik resurslari, inson bilimi va tajribasini aks ettiruvchi axborot tuzilmasi birligi sifatida; xotiraning operativ mazmun birligi, aqliy leksika, miyaning konseptual tizimi va tili (lingua mentalis), dunyoning butun tasviri, inson ruhiyatida aks etadi"-deb ta'kidlaydi. Shunday qilib, konsept inson bilim va tajribasidan tashkil topgan fikrlash jarayonidagi ma'nolarga ta'sir etadi. Shuningdek, inson faoliyati va bilim dunyosida o'z aksini topadi. [7, c.18]

I.A. Sternin konseptni aqliy voqelik jarayonida turli tomonlarga aylanadigan, ularning turli xususiyatlari va qatlamlarini yangilaydigan murakkab aqliy birlik sifatida belgilaydi. [12, c.7-8]

Kognitiv lingvistikada tilda ifodalanuvchi va so'zlashuvchi birliklarning semantikasi yoki boshqa tushunchalar o'rganilishi muhim ahamiyatga ega. Bunday tadqiqot konsept kontentiga psixik birliklar tushunchasi sifatida kirish imkoniyatini

beradi. Lingvomadaniy jihat tomonidan konsept S.G.Vorkachev[4], V.I.Karasik[5], N.A.Krasavskiy[8], G.G.Slyshkin[4] tadqiqotlari, M.V.Pimenova[11] kabi tilshunos olimlar tomonidan ko'rib chiqilgan. Masalan, G.G. Slyshkin konseptsyani madaniyat, ong va til sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni birlashtirish uchun mo'ljallangan birlik sifatida belgilaydi, chunki u ongga tegishli, madaniyat bilan belgilanadi va tilda aniqlanadi deydi. [4, c.14]

Bundan tashqari, S.G.Vorkachev ham bu xususiyatning o'ziga xosligini ta'kidlagan holda "lingvomadaniy konseptsiya: "lingvomadaniy tushunchalar" ba'zi og'zaki ma'nolar, "til" madaniyatining semantik birliklari" – deb ataydi. Tilshunoslikda ushbu tushunchaning o'ziga xos belgisi uning etnikmadaniy o'ziga xosligi bilan ko'rinadi.[4, c. 11]

V.I. Karasik va G.G. Slyshkin lingvokognitiv va lingvokulturologik yondashuvlar o'rtasidagi farq lingvokulturologik aspektga kiritilgan qiymat komponenti sifatida qaraydi, chunki konsept madaniyatni o'rganishga xizmat qiladi, aynan shu tamoyilga asoslanadi. Bundan kelib chiqadiki, konseptshunoslikda madaniy komponent muhim rol o'ynaydi va milliy xususiyatlarda o'z aksini topadi. [6, c.14]

N.A.Krasaviskiyning so'zlariga ko'ra, konseptlarni "mohiyatli va tarkibiy jihatdan murakkab og'zaki aqliy konstruktsiyalar" sifatida lingvomadaniy yondashuvni hisobga olib o'rganish madaniy dominantlarni aniqlash imkonini beradi va muayyan mentalitet vakillarining fikrlash xususiyatlarini aniqlab beradi. Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasiga "insonniy ruhiy tajribasining ma'daniyatda izi sifatida shakllangan" deb qarash tendensiyasi shakllanib bormoqda. [8, c. 6-7]

Konseptni o'rganishda qat'iy lingvistik jihatdan tashqari boshqa yondashuvlarni ham o'rganish muhimdir. Psixolingvistika nuqtai nazaridan yondashilganda, konseptsiya almashtirilish funksiyasiga ega bo'lgan ruhiy shakllanishning bir turi sifatida talqin qilinadi. Birinchi o'rinda, konseptning muhim subyektiv xususiyatlari aloqa ishtirokchilari ongida paydo bo'ladi, ular qoida tariqasida, ijtimoiy munosabatlar uchun odamlarning indivudial, guruh

hayoti hamda faoliyatning yaxshi tashkil etilganligi kabi tipik shakllari bo'lgan turli xil tasvirlarga qisqartiriladi. Bunday holda , konsept kognitiv aqliy tuzilish vazifasini bajaradi.

Yu.S. Stepanovning ta'kidlashicha, kontseptsiya “inson ongidagi madaniyat quyqasi: madaniyat insonning aqliy dunyosiga kiradi. Boshqa tomondan, konseptsiya – bu "madaniy qadriyatlarni yaratuvchisi” emas, balki oddiy odam – madaniyatga o'zi kirib boradigan va ba'zi hollarda unga ta'sir qiladigan narsa. Bundan tashqari, konseptlar “nafaqat o'ylangan, balki boshdan o'tkazilgandir. Ular hissiyotlar, yoqtirish va yoqtirmaslik, ba'zan esa to'qnashuvlar mavzusidir. Kontseptsiya insonning aqliy dunyosidagi madaniyatning asosiy hujayrasidir”.

N. D. Arutyunova bu pozitsiyaga qo'shiladi: “tushunchalar inson va dunyo o'rtasida vositachilik qiluvchi o'ziga xos madaniy qatlamni tashkil qiladi”. Shuni ta'kidlash kerakki, har bir lingvistik shaxs o'zining madaniy tushunchalarida qayta-qayta individualdir. Ikkinchidan, boshqa madaniy sayyoralarga tarjima qilinmaydigan bo'lishi mumkin, shuning uchun lingvistik lakunarlik mavjud. [1, c. 147]

XULOSALAR.

Konseptsiyani tushinishdagi xilma-xillikni qayd etgan holda, lingvokognitiv va lingvomadaniy hamda psixolingvistik yondashuvlar o'zari ekskulyiziv emas. Shaxs jamiyatning konseptual sohasiga, pirovardida madaniyatga kirish huquqiga ega va madaniyatning birligi sifatida qaraladigan konseptsiya shaxsning mulkiga aylangan jamoaviy tajribaning fiksatsiyasi hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Арутюнова Н.Д. От образа к знаку//Мышление, когнитивные науки, искусственный интеллект. М.: 1988. - С. 147 – 162.
2. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж, 1996. – 104 с.

3. Вишнякова О.Д. Язык и концептуальное пространство/ на материале современного английского языка/Монография. М.: Макс Пресс, 2002. – 380 с.
4. Воркачев С.Г. Постулаты лингвоконцептологии// Антология концептов. Т.1. Под ред. Карасика В.И. Стернина И.А. Волгоград: Парадигма, 2005. – 352 с.
5. Карасик В.И. Языковые ключи. – М.: Гнозис, 2009. – 406 с.
6. Карасик В.И. Слышкин Г.Г. Базовые характеристики лингвокультурных концептов// Антология концептов. Т.1. Под ред. Карасика В.И. Стернина И.А. Волгоград: Парадигма, 2005. – 352 с.
7. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
8. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты --в немецкой и русской лингвокультурах. М., 2008. – 374 с.
9. Ксензенко, О.А. Гносеологические и методологические проблемы современного лингвистического рекламоведения / О.А. Ксензенко // 201 Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2012. – №1. – С. 42–55.
10. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении. М.: Языки славянской культуры, 2004. -792 с.
11. Пименова М.В. Кондратьева О.Н. Концептуальные исследования. Введение: учеб.пособие. М.: Флинта:Наука, 2011. – 176 с.
12. Попова З.Д. Стернин И.А. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку//Антология концептов. Т.1. Под ред. Карасика В.И. Стернина И.А. Волгоград: Парадигма, 2005. – 352 с.
13. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта. М.: Флинта: Наука, 2008. – 176 с.